

Andrzej SKOREK

Centralny Ośrodek Szkolenia SG - Koszalin

STRAŻ GRANICZNA W SYSTEMIE ZABEZPIECZANIA ZACHODNIEJ GRANICY II RZECZPOSPOLITEJ

System zabezpieczenia granic państwa tworzony od początku II Rzeczypospolitej dzieli się na dwa zasadnicze okresy, różniące się zarówno w formie, jak i w treści. Inny był on dla granicy zachodniej, północno - zachodniej i południowej oraz dla granicy wschodniej i północno - wschodniej. Były co prawda w 1927 r. próby unifikacji obydwu systemów ochrony granicy, spełzły jednak na niczym. W systemach tych w wyniku oddziaływania różnych czynników, warunków i potrzeb następowały dość często, zwłaszcza w początkowym okresie kształtowania się państwa, zmiany poszczególnych formacji granicznych lub też całkowita przebudowa ich struktur organizacyjnych .

W okresie dwudziestolecia międzywojennego w ramach tworzonego systemu ochrony granicy zachodniej i południowej pełniły na niej służbę:

- Korpus Straży Granicznej,
- Straż Gospodarczo - Wojskowa,
- Wojskowa Straż Graniczna,
- Strzelcy Graniczni,
- Bataliony Wartownicze i Celne,
- Straż Celna,

Zachodni System ochrony granic obejmował oprócz granicy polsko - niemieckiej także granicę z Wolnym Miastem Gdańsk, Czechosłowacją i Rumunią (do 1938 r.).

Już 18.XII.1918 r. ukazał się dekret tymczasowy w sprawie utworzenia Straży Granicznej, podpisany przez Naczelnika Państwa, prezesa Rady Ministrów Jędrzeja Moraczewskiego i Ministra Apropowizacji Antoniego Minkiewicza. Był to pierwszy akt prawny normujący ogólnie sposób formowania oraz cele i zadania oddziałów przeznaczonych do ochrony granic państwa. Straż Graniczna miała być formowana na wzór wojskowy. Na szefa tej formacji mianowano płk Adolfa Małyszko. Do końca lutego 1919 roku udało się sformować dwa pułki Straży Granicznej. W styczniu 1919 roku ukazał się tymczasowy regulamin Straży Granicznej, który potwierdzał, że ... Straż Graniczna tworzy korpus, który pod względem wykształcenia wojskowego, pogotowia bojowego i dyscypliny podlega Ministerstwu Spraw Wojskowych, zaś przy pełnieniu specjalnych zadań Ministerstwu Apropowizacji. Regulamin ustanawiał pas graniczny o szerokości 6 km na lądzie, 5 mil morskich wzdłuż wybrzeża morskiego. W pasie

granicznym żołnierze w czasie wykonywania obowiązków służbowych mieli prawo użycia broni palnej. Inne punkty regulaminu określały zadania i obowiązki dowódców poszczególnych szczebli, sposób pełnienia służby, szkolenia i zaopatrzenia.

Wiosną 1919 roku (IV) Straż Graniczna przeszła pod wyłączną komendę Ministerstwa Spraw Wojskowych, bez ogłaszania jakichkolwiek dekretów. W ramach zmian strukturalnych nastąpiła zmiana w nazwie. Odtąd korpus nazywał się Wojskową Strażą Graniczną, co miało podkreślać wyraźnie jego charakter. W nowym regulaminie stwierdzono, że Wojskową Straż Graniczną tworzy się w celu ochrony nienaruszalności państwowej linii granicznej oraz używa się jej w każdej chwili do działań bojowych (co nie było w zakresie podstawowych zadań Straży Granicznej). W marcu 1920 roku zapoczątkowano kolejne zmiany w organizacji ochrony granic państwa polskiego. Zainicjował je rozkaz Ministra Spraw Wojskowych z dnia 3.III.1920 roku, który powoływał nową formację o nazwie Strzelcy Graniczni. Nazwa miała podkreślać cywilny charakter formacji, gdyż zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz zachowała ona w pełni swój charakter wojskowy. Pod koniec września 1920 roku zapadła decyzja o likwidacji Korpusu Strzelców Granicznych. Na jego miejsce miała powstać zupełnie nowa formacja o odmiennej strukturze organizacyjnej, podległa Ministerstwu Skarbu. Wobec braku gotowych jednostek granicznych zdecydowano się na czasowe obsadzenie granic Batalionami Wartowniczymi - jednostkami wojskowymi o gorszym standardzie zarówno zdolności bojowej, jak i wykszolenia i wyposażenia.

Wraz ze zmieniającą się sytuacją wewnętrzną i zewnętrzną państwa, następowały dalsze zmiany w systemie ochrony granicy. Uchwała z 9.XII 1920 roku w sprawie demobilizacji wojska przyspieszyła proces tworzenia Straży Celnej. Formacja ta była tworzona na bazie Batalionów Wartowniczych. Przygotowanie kadr, organizacja korpusu i stopniowe przejmowanie granicy zachodniej i południowej przez Straż Celną trwało blisko dwa lata. Funkcjonariusze Straży Celnej wykonywali swoje funkcje wzdłuż linii granicznej oraz w pasie szerokości obszarów powiatów przygranicznych. Do ich zadań należało: nadzorowanie granicznego ruchu towarowego i osobowego, śledzenie i ujawnianie przemytnictwa, ściganie czynów karanych prawem, wykonywanie wszelkich innych czynności w zakresie administracji skarbowej. Ponieważ zachodni odcinek granicy z Niemcami był ciągle zagrożony i mnożyły się prowokacje, a system ochronny granicy był nadal słaby, zaczęto myśleć o podporządkowaniu spraw ochrony granicy państwowej, ujednoczeniu ochrony granicy w całym państwie. Koła rządowe i wojskowe, w tym także Ministerstwo Spraw Wewnętrznych rozważały możliwość przeprowadzenia głębokich reform w systemie zabezpieczenia granic, łącznie z likwidacją istniejącej Straży Celnej i zastąpienie jej zorganizowanym na wzór granicy wschodniej

Korpusem Ochrony Pogranicza. Sprawy posunęły się tak dalece, że według planów już w czerwcu 1927 roku KOP miał pełnić służbę na granicy polsko - niemieckiej. Zaniechano jednak unifikacji ochrony granicy państwa polskiego, ze względu na ciężką sytuację finansową Polski oraz protesty strony niemieckiej. Słabe wyniki osiągane w ochronie granicy państwowej przez Straż Celną zmusiły rząd do reorganizacji systemu ochrony granicy zachodniej, północnej i południowej. Prace nad reorganizacją powierzono naczelnemu inspektorowi Straży Celnej płk Stefanowi Paślawskiemu. Po przygotowaniu odpowiednich analiz i dokumentów prezydent RP wydał rozporządzenie „O Straży Granicznej”.

Na mocy tego rozporządzenia do ochrony granicy zachodniej, północnej i południowej utworzono formację policyjno - wojskową, której obowiązkiem było udzielenie pomocy organom administracji i Policji Państwowej. Do zakresu zadań SG należało: niedopuszczenie do nielegalnego przekraczania granicy, nielegalnego ruchu towarowego i osobowego na wodach granicznych, śledzenie i ujawnienie przemytu oraz naruszania innych postanowień o granicy państwa, strzeżenie nienaruszalności znaków i urządzeń granicznych, współdziałanie z organami wojska w zakresie obrony państwa. System zabezpieczenia granicy zachodniej i południowej w okresie międzywojennym kształtował się odmiennie w trzech zasadniczych okresach. Pierwszy - od listopada 1918 do końca 1922 roku, kiedy to służbę graniczną pełniły następujące po sobie kolejno formacje graniczne o charakterze wojskowym, drugi - od początku 1923 roku po połowę 1928 roku. Formacje wojskowe ustąpiły miejsca Straży Celnej, instytucji na wskroś cywilnej, pełniącej funkcje organu skarbowego. I wreszcie trzeci okres, trwający do września 1939 roku, w którym służbę objęła Straż Graniczna. Formacja ta była formacją na wpół wojskową, a pod koniec swego istnienia zmilitaryzowaną i upodobnioną charakterem do oddziałów wojskowych. W ramach tych trzech okresów kształtowały się metody służby i sposoby zabezpieczania granic. W połowie 1919 roku odbyła się narada międzyministerialna w sprawie określenia szerokości strefy nadgranicznej i obowiązujących w niej przepisów. Uchwały komisji międzyministerialnej określające ostatecznie szerokość pasa na 8 km nie obowiązywały zbyt długo. 20 lipca 1920 roku została wydana przez Radę Obrony Państwa ustawa wprowadzająca nowe przepisy regulujące tok życia w strefie nadgranicznej. Ustawa stwierdzała, że osobom karanym za przemyt lub nielegalne przekroczenie granicy mogło być zabronione dalsze zamieszkiwanie w pasie szerokości 30 km biegnącym wzdłuż linii granicznej. Ustalony został 4 km pas graniczny, który dzielił się na dwie strefy: nadgraniczną, biegnącą przy linii granicznej i graniczną. Szerokość obydwu stref określały władze administracji ogólnej drugiej instancji w porozumieniu z dowództwem Strzelców Granicznych i władzami skarbowymi. Przebywanie w strefie nadgranicznej bez specjalnego

zezwolenia było zabronione, a mieszkańcy otrzymali specjalne zaświadczenia. Postanowienia ustawy obowiązywały aż do grudnia 1928 roku. Zmiana przepisów wiązała się z nową reformą systemu ochrony granic państwa na zachodzie i południu kraju. 22.III.1928 roku rozporządzeniem Prezydenta RP w miejsce Straży Celnej powołano do życia Straż Graniczną. Zupełną nowością w nowym systemie ochrony granicy zachodniej było utworzenie w nim aparatu wywiadowczego. Dla celów organizacyjnych, granicznej służbie wywiadowczej obszar całego kraju podzielono na trzy strefy działania : „A” - obszaru pogranicznego, „B” - obszaru wewnętrznego, „C” - strefę działania KOP. Miejscem działania służby wywiadowczej SG były dwie pierwsze strefy. Cała służba wywiadowcza podlegała Komendantowi SG. Po utworzeniu SG, zwłaszcza w latach trzydziestych, poprawiono znacznie zaopatrzenie w broń i amunicję.

Zabezpieczenie granicy opierało się na wystawieniu wart w postaci posterunków granicznych, jak również innych elementów służby takich jak: patrol, czata, zasadzka, podsłuch, a na jeziorach i rzekach także patroli, czaty na łódkach i łodziach motorowych. Strzeżenie granicy w dzień odbywało się głównie przez obserwację linii granicznej i przyległego do niej obszaru. Wykonywały to zwykle posterunki składające się z jednego lub dwóch uzbrojonych w karabiny żołnierzy, rozstawionych na odległość wzroku. W terenie zakrytym dowódca warty wystawiał zasadzki oraz wysyłał patrole piesze i konne. W nocy granicę zabezpieczano głównie systemem czat, zasadzek oraz patroli pieszych, konnych i rowerowych. Nad całością służby określonego odcinka granicznego czuwał dowódca warty; do pomocy miał on dyżurnych pełniących służbę na wartowni. Do najważniejszych czynności dowódcy warty należała odprawa i kierowanie na granicę żołnierzy zgodnie z planem: na posterunki, czaty, zasadzki i patrole. W razie alarmu dowodził on całością operacji. W Straży Granicznej, ze względu na małą przydatność, zrezygnowano z wystawiania wzdłuż linii granicznej stałych posterunków, ograniczając się jedynie do korzystania z nich na przejściach granicznych i gospodarczych. Wprowadzono też posterunki na specjalnie wybudowanych wieżach obserwacyjnych lub też skryte. Nocą, w miejscach najbardziej zagrożonych, wystawiano zasadzki i podsłuchy w składzie dwóch lub więcej szeregowców. W dzień służbę patrolową odbywali zwykle pojedynczy strażnicy. W porze nocnej w skład każdego elementu służby wchodziło przynajmniej dwóch strażników, tylko w wyjątkowych sytuacjach wysyłano pojedynczych strażników. Od początku swego powstania oddziały graniczne współpracowały z organami bezpieczeństwa i Policji Państwowej, która, podobnie jak Żandarmeria obsadziła w początkowym okresie na granicy zachodniej wiele przejściowych punktów granicznych, gdzie dokonywała kontroli osobo - wego ruchu granicznego. Najważniejsza jednak była dobrze

i dostatecznie przedstawiały niebezpieczeństwo zagrażające Polsce ze strony zachodniego sąsiada.

Osobnym problemem była przestępczość gospodarcza na po-graniczu. Zwalczenie tej przestępczości należało w całym okresie istnienia II Rzeczypospolitej do bardzo trudnych przedsięwzięć operacyjnej działalności wszystkich formacji granicznych. Do najtrudniejszych należała rozwinęta na szeroką skalę i obejmująca swym zasięgiem tysiące ludzi działalność przemytnicza. Na tym polu formacje graniczne odniosły znaczące sukcesy.

12. IV. 1939 roku zarządzono wzmocnienie Straży Granicznej na całej długości granicy polsko - niemieckiej. Przeprowadzono mobilizację rezerwistów i wcielono ich do Straży Granicznej, co spowodowało dwukrotne powiększenie jej szeregów do ponad 11 tysięcy ludzi 1.IX. 1939r. Straż Graniczna jako pierwsza przyjęła zmasowane uderzenie armii niemieckiej, które napotkało na zdecydowany opór żołnierzy polskich. Jednak miażdżąca przewaga wroga spowodowała, iż Straż Graniczna zaczęła się wycofywać. Przegrana kampania jesienna 1939 roku była końcem istnienia i działania Straży Granicznej, formacji, która do ostatniej chwili dzielnie służyła ojczyźnie.

Reasumując należy stwierdzić, że dużym mankamentem tej formacji granicznej na zachodzie kraju był występujący niedobór w zaopatrzeniu oraz zbyt szczupła ilość kadry w stosunku do faktycznych potrzeb, szczególnie oddziałów granicznych rozmieszczonych na granicy. Granica polsko - niemiecka w całym okresie międzywojennym atakowana była niemal bez przerwy przez różnych szpiegów, dywersantów i innych przestępców. Była granicą, która wymagała specjalnej ochrony. Ale wszelkie wysuwane w tym kierunku sugestie były odrzucane, ze względu, jak to określono, na brak środków i trudną sytuację finansową państwa. Niewątpliwie częste zmiany struktur formacji ochraniających miały niekorzystny wpływ na jej działanie. Zważywszy na warunki i możliwości tej formacji granicznej wypada stwierdzić, że jej osiągnięcia w niezwykle trudnej służbie, były niemałe i niewątpliwie zasługują na uznanie.

Skorek Andrzej; Straż Graniczna w systemie zabezpieczania zachodniej granicy II Rzeczypospolitej, Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia nr 1/98, Koszalin 1998, s. 5 – 10.